

EŞREFOĞLU RÛMÎ DÎVÂNÎ'NDA DÖRT KAPI KIRK MAKAM

Ferudun Hakan ÖZKAN*

Özet

Dört kapı “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat” kavramlarını ifade etmektedir. Şeriat, İslam dininin iman ve ibadet gibi temel esaslarını; tarikat, tasavvuf düşüncesinin sistematize edilmiş esaslarını; marifet ve hakikat ise mutlak varlık olan Allah’ı isimleri, sıfatları ve fiilleriyle tanıyıp insanın kendini Allah’ın varlığında yok etmesini içerir. Bu dört kapı dervişin tasavvufi yolculuğunu yani Allah’a ulaşarak kamil insan olma sürecini anlatır. Derviş sırasıyla bu dört kapıdan geçerek manevi yolculuğunu tamamlayacaktır. Kırk makam ise bu dört kapı içindeki zühd, tevbe, cömertlik vs. ilkeleri içerir. Derviş bu ilkelere uyduğu takdirde hakikati bulup marifete erişecektir. Bu esaslar dervişlere, kalıcı ve kolay öğrenilir olması bakımından daha çok şiirlerle anlatılmış ve böylece tasavvufi bir edebiyat oluşmuştur. Tasavvufi edebiyat ürünlerinin ortaya konmasındaki amaç okuyan ya da dinleyene tasavvufun ilkelerini öğretmek ve benimsetmektir.

Tasavvufi Türk edebiyatının ilk örneklerini ortaya koyan Ahmed Yesevî, Anadolu’da gelişen tasavvufi Türk edebiyatını da etkilemiştir. Onun Fakr-nâme isimli eserinde ortaya koyduğu “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisi Yunus Emre gibi takipçileri tarafından da esas alınmıştır. XIV-XV. yüzyıllarda Yunus Emre’nin önemli bir takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî’nin Dîvânı’nda da “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisinin yer aldığı tespit edilmiş ve bu yazıda örnekleriyle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eşrefoğlu Rûmî, Ahmed Yesevi, Dört Kapı Kırk Makam, Tasavvufi Türk Edebiyatı

FOUR PATHS FORTY POSTS IN COLLECTED POEMS OF EŞREFOĞLU RÛMÎ

Abstract

Four Paths refer the concepts of “shariat, order of dervishes, skill and truth”. Shariat contains the basic principles of Islamic religious such as belief and worship. Order of dervishes contains the systemized thought of Sufism. Skill and truth contain the knowledge of the unique creator’s, God’s (Allah), names, attributes and actions and coexistence of person himself in God’s existence. This four Paths explain the Dervishes’ sufistic travelling, i.e. explanation of the processes of being perfect person via reaching to God. Dervishes will complete his mystic travelling through passing these four Paths, respectively. Forty Posts contain the principles of effort, repentance, bounty etc. in these Four Paths. If Dervishes follow these principles, he

* Dr., Gazi Üniversitesi Vakfı Özel Okulları, fhakan.ozkan@gazi.edu.tr

will find the truth and reach religious skill. These principles have been explained to Dervishes mainly by poems, due to being permanent and easy learning, and hence a sûfistic literature has been taken form. The aim of pointing out the Sûfistic literature's productions is to teach the sufistic principles to who reads or listens t them.

Ahmed Yesevî, who introduced the first example of sûfistic Turkish literature, affects the sûfistic Turkish literature developing in Anatolia. His discipline "Four Paths Forty Posts" displayed in his work called Fakrnâme was given tongue from his followers like Yunus Emre. It was identified that the discipline "Four Paths Forty Posts" also took place in the poems of Eşrefoğlu Rûmî, an important follower of Yunus Emre in XIV-XV. centuruies, and it was displayed with samples in this article.

Keywords: Eşrefoğlu Rûmî, Ahmed Yesevî, Four Paths Forty Posts, Sûfistic Turkish Literature

Giriş

X. yüzyılın ilk yarısında başlayan Orta Asya Türk topluluklarının İslam'ı kabul ediş süreçleri XII. yüzyıla gelindiğinde Hoca Ahmed Yesevi ile yeni bir hız kazanmıştır. Geniş Türk topluluklarının İslam dinini kabul edip içselleştirmelerinde Hoca Ahmed Yesevi'nin sade bir dille söylediği "hikmet"lerin büyük katkısı vardır. Dinî – tasavvufî Türk edebiyatının ilk numuneleri olan ve Yesevilîğin tasavvufî öğretilerini de içeren bu hikmetler dilden dile yayılıp büyük kabul görmüştür. Hoca Ahmed Yesevi'nin birçok halife ve dervişi Orta Asya coğrafyasında fedakârca çaba göstererek Yesevilîğin yayılmasını temin etmiştir. Hoca Ahmed Yesevi'nin ölümünden sonra Asya'da görülmeye başlayan siyasi kargaşa ve Moğol istilasından kaçan çok sayıda tarikat mensubu şeyh ve derviş, göçebe halk topluluklarına katılarak Anadolu'ya geçer (Uçman, 1989: 33). Bu sebeple, Anadolu'da oluşan dinî – tasavvufî Türk edebiyatı büyük ölçüde Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretisi temelinde gelişmiştir (Köprülü, 1991:4). Örneğin, Anadolu'daki dinî – tasavvufî Türk edebiyatının ilk mümesilleri olan Hacı Bektaş Velî ve Yunus Emre'nin eserlerinde Hoca Ahmed Yesevi'nin "Fakrnâme" isimli eserinde ortaya koyduğu "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışı çok açık bir biçimde görülmektedir. Ahmed Yesevi'nin Fakrnâme'sinde dört kapı kırk makamdan şöyle söz edilmektedir: "Hz. Ali radiyallahü anhu rivayet kılurlar kim, dervişlik makamı kırk turur. Eğer bilip amel kılrsa, dervişliği pâk turur ve eğer bilmese ve örgenmese, dervişlik makamı anga harâm turur ve câhil turur. Ol kırk makamın onı makam-ı Şeriatda turur ve onı makam-ı tarikatda turur ve onı makam-ı marifetde turur ve onı makam-ı hakikatda turur." (Tatçı, 1997-I:417).

Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında da dört kapı kırk makam, şu şekilde ele alınmaktadır: "Kul, Çalab Tanrı'ya kırk makamda irer, dost olur. Onı Şeriat içinde, onı tarikat içinde, onı marifet içinde, onı hakikat içindedür." (Hacı Bektaş Velî 2007: 68).² Alevî – Bektaşî geleneğinin temel kaynaklarından olan Erkânâme'de bu dört

kapı şöyle zikredilmektedir: “İmdi şeriatı tamam idüp andan tarikata kadem basa ve hem tarikat üzerine itikâdı sâf ola ve irâdeti kavî ola tâ rehber emrine beli deyüp tarikat erkânların yerine getüre ve edeb-i tarikat kendüde tamâm olmasa ol kimse ehl-i tarik olmaz. Öyle olsa ol kimse tarikatı marifete ulaştıramaz. İmdi bir kimse tarikatı marifete yetürmese anun gibidür ki marifetsiz âdemin misli susuz yire benzer. Zîrâ susuz yirde ne nesne olmaz ne ot biter ve ne ağaç biter ve hem andan meyve zuhûra gelüp insan lezzet bulmaz. İmdi bir kimse dahî tarikatın marifete yetürmese ol o susuz yere benzer ki anda ne hayvân ne insân sâkin olur. Öyle olsa ol memleket harâb olur.” (Kaplan, 2007:169-170). Buradan da anlaşılacağı üzere şeriat-tarikat-marifet kapıları usulünce geçilmeden hakikate ulaşılamaz.

Yunus Emre de muhtelif beyitlerinde dört kapı kırk makamdan söz etmektedir:

Kırk bin kırk dört tabakât meşâyih evliyâlar
Dört kapıdır kırk makam dem evliya demidür (Tatçı, 1997-II:141)
Şeriat tarikat yoldur varana
Hakikat marifet andan içerü (Tatçı, 1997-II:274)

Bu tür benzeşmeler ve etkilenmeler, söz konusu şahsiyetlerin takipçilerinde de kendini göstermektedir. Bu yazının konusu olan Eşrefoğlu Rûmî (1353? – 1469) de Yunus Emre'nin XIV-XV. yüzyıllardaki en mühim muakkiplerindedir. Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nın mevzuunu Yunus'ta olduğu gibi, serbest devriyeler, bir şeyhe bağlanmanın lüzumu hakkında nasihatler, aşk ve irfanın lüzumu hakkında mev'izeler teşkil etmektedir (Çelebi, 2002:49). Eşrefoğlu'nun Yunus'tan etkilenmesi sadece şekli ve edebî yönden değil aynı zamanda tasavvufi idrak olarak da görülmektedir. Mesela dört kapı anlayışı Eşrefoğlu Rûmî'nin şu mısralarında da görülmektedir:

Hakikat bahrine daldım *marifet* gevherin buldum
*Tarikat*de satam alam *şer'* ile pazar eyleyem
(Çelebi, 2002:118)

Dört Kapı Kırk Makam

Dört kapı kırk makam, yukarıda da dile getirildiği üzere ilk olarak Hoca Ahmet Yesevî' nin Fakr-nâme isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraki devirlerde Hacı Bektaş Velî, Makâlât isimli eserinde dört kapı kırk makamı ele almaktadır Dört kapı kırk makam, tarikat ve seyr ü sülûk âdabını bildiren esaslardır.

Dört kapı şeriat, tarikat, marifet, hakikattir. Hz.Peygamber'in sözü şeriat, fiili tarikat, hâli marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat nâfiledir. Şeriat baba, tarikat ana, marifet oğul, hakikat torundur (Uludağ, 1991:144).

Her kapıda onar makam vardır. Makam, içerdiği hâli tam olarak kazanabilmek için nefsin yerleştiği yer demektir (Kâşânî, 2004:529-530). Makam, sâlikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhaledir. Her makamın başlangıç ve bitiş noktaları vardır, bu iki arada sâlikte birçok hâl vuku bulur; hâller Allah'ın sâlike bağışdır, makamlara ise kul kesbi ile ulaşılabilir (Uludağ, 1991:314; Eraydın, 2008:152). Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere derviş; şeriat, tarikat, marifet, hakikat kapılarının her birinde göstereceği gayret ve azim sayesinde makamlar kazanacak ve neticede hakikate ulaşacaktır; yani seyrüsülûkunu tamamlamış olacaktır.

Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserde ise "Âlemlerin sâhibi olan Allah, insan kalıbını ateşten, rüzgârdan ve topraktan yarattı ve onlara kırk makam verdi." (Hacı Bektaş-ı Veli, 2009: 36) sözleriyle farklı bir kırk makam sistematığı ortaya konmaktadır. Buna göre nefs-i emmârede on, nefs-i levvâmede on, nefs-i mülhimede on ve nefs-i mutmainnede on makam vardır. Bunlar içerisinde nefs-i emmare makamları cehalet, öfke, cimrilik, düşmanlık, kibir, kin, haset gibi istenmeyen özellikler olarak sıralanırken diğer nefis mertebelerinde zühd, takva, tevazu, oruç, hac, cömertlik, iyilik ihsan gibi olumlu özellikler yer almaktadır (Hacı Bektaş Veli, 2009: 36).

Ahmed Yesevi'nin Fakrnâme'sinde bu dört kapı kırk makama ilaveten fakr makamında; on makam, on nûr, on yol, on orun, altı âdâb, sekiz makam ve yedi mertebe bulunmaktadır (Güzel, 2008: 83).

Eşrefoğlu Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam

Eşrefoğlu Dîvânı'nda, Fakrnâme'de geçen dört kapı ve kırk makamın hepsi bulunmamakla beraber büyük bir kısmı yer almaktadır. Biz Dîvân'ı tarayarak ilgili beyit ve dörtlükleri tespit ettik. Bu bölümde tespit ettiğimiz beyit ve dörtlüklerin içinden seçtiklerimizi sunacağız.³

A.Şeriat

Şeriat, dört kapının ilkidir. Şer'î yani hukuki kurallara riayet edilmeden ve fiilen uygulamadan diğer kapılara geçmek mümkün değildir. Bu bakımdan şeriat kapısı, sufinin sülûk yolunda uğradığı ilk konaktır (Güzel 2008:207). Şeriat İslam'ın temel prensipleri yer almaktadır. Ahmed Yesevi'ye göre şeriatin makamları şunlardır:

Hak Te'âla'nın varlığına birliğine, sıfatlarına ve zâtına iman getirmek; namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hac yapmak, yumuşak konuşmak, ilim öğrenmek, Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek, emr-i marûfu yerine getirmek, nehy-i münker kılmak (Tatçı 1997-I:417). Dîvân'da bu makamlardan aşağıdaki beş makam ele alınmıştır.

a. Allah'ın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zâtına iman getirmek

Allah birdir. Tek ve mutlak varlık odur. Gerçekte ikilik yani çokluk yoktur. Bu yüzden aradan senlik-benlik davasını kaldırmak gerekir. Tek varlık olan Allah'ı sevdikten sonra gönülde başkasının hayali yer alamaz.

Ben bu birlik didüğü yoklukdur anlarsan sözi
İkilik bu varlığın komaz varasın aslına (s.219, 1/7)

Kamu vahdet oldı kesret, götürildi nûr u zulmet
Tolu arş u ferş temâmet oldı anı görmez a'mâ (s.220, 2/6)

Eşrefoğlu Rûmî gerçek ol Bir'i sevdünise
Gönlüne ol birden özgenün hayâli gelmesün (s.332, 90/7)

Ancak Tanrı'nın birliği dilden değil gönülden söylenmelidir:

Tevhidi sen gaflet ile dimegil
Cân u gönülden tevhibi söylegil (s.413, Mesnevi 5/12)

b. Namaz kılmak

c. Oruç tutmak

Ramazan ayında Kadir gecesi, kılınan namaz ve tutulan oruç cehennem ateşinden kurtarıcıdır.

Leyle-i Kadr ü Berât idün bize
Hem dahı savm ü salât idün bize
Nâr-ı düzahdan necât idün bize
Elvedâ iy mâh-ı tâbân elvedâ (s.276, 48/3)

d. İlim Öğrenmek

Eşrefoğlu'na göre ilim ve amelden maksat aşk derdini kazanmaktır, eğer ilim bunu kazandırmıyorsa âlim olmak kuru bir iddiadan öte bir şey ifade etmez.

Maksûd bu ilm ü amelden bir derd ü âh u süzümüş
Çün derd ü âh u süzün yok bu ad sana bühtânımış (s.273, 46/7)

e. Hazret-i Resûl-i Ekrem'in sünnetlerini yerine getirmek

Peygamberimiz'in bütün hayatı örnek olmalıdır. Onun gibi geceleri ibadet ile ihyâ etmek ve sünnetlerini yerine getirmek gerekir.

Sen ümmetsen uyuma gafletile
Ol ihyâ ideridi her giceyi (s.380, 127/7)
Tutdum Muhammed şer'ini hem ol görklü sünnetini
Düni gün salâvâtını dilümde tekrar eyleyem (s.316, 77/12)

f. Nehy-i münker kılmak

Eşrefoğlu, melekler insanın bütün işlediklerini kaydeder, onun için insan günahdan kaçınmalıdır, diyerek dervişi uyarır ve doğru yola çağırır.

Gör bu müekkelleri yazarlar hayrı şerri
Günahdan olgıl beri tevbeye gel tevbeye (s.353, 104/6)

B. Tarikat

Tarikat; şer’i emir ve hükümleri fiilen yaşayarak Allah ve resulüne gönülden sevgi ile tam bağlılık, şeriat dairesinin içinde –kitap ve sünnete dayanarak- meşâyihin vaz’ ettikleri râbıta, zikir, murâkabe ve huzur gibi usûl ve âdâbı tatbik etmek, Resûlullah’a kalben ve fiilen tam bağlılık, Allah ve Resûlü’nün emirlerine gerçek mânâda ittibâ etmektir (İz, 1990: 10). Ahmed Yesevi’nin Fakrnâme’sinde tarikat makamları şu şekilde yer alır: “Tevbe etmek, Pire el vermek, havf sahibi olmak, recâ sahibi olmak, İslam’ın beş şartını yerine getirmek, Pirin hizmetinde olmak, Pirin izni ile konuşmak, nasihat dinlemek, tecrid sahibi olmak, tefrid sahibi olmak.” (Güzel 2008:215; Tatcı 1997-I: 417). Eşrefoğlu Divânı’nda bu makamlardan tevbe etmek, Pire el vermek, havf sahibi olmak, recâ sahibi olmak, Pirin hizmetinde olmak, nasihat dinlemek, tecrid sahibi olmak, tefrid sahibi olmak yer almaktadır.

a.Tevbe etmek

Tevbe, rücû mânâsına gelir. Yani müminin kötü huylardan ve İslam’ın rûhuna zıt davranışlardan sıyrılmasına, samimiyetle güzel huylara rücû etmesine tevbe denmiştir. Allah’la insan arasındaki hicapların kalkmasına vesile olan ilk makam tevbedir (Eraydın 2008: 156). Tevbe, işlenen günahlardan pişmanlık duymak ve bir daha yapmamaya azmetmektir. Eşrefoğlu’nun biri on, diğeri dokuz beyitlik iki manzumesinde “tevbeye gel tevbeye” ve ardından on bir beyitlik manzumesinde “estağfirullah tevbe” rediflerini kullanmasından onun tevbe konusunda ne kadar hassas olduğunu anlıyoruz. Aşağıda bu manzumelerden seçtiğimiz iki beyitte heveslerine ve nefesine uyan, isyan eden kişiyi tevbeye çağırıyor:

İy hevâsına tapan tevbeye gel tevbeye
Hakk’a tap Hak’dan utan tevbeye gel tevbeye (s.353, 104/1)

Niçe bir nefis arzusun niçe dünya kaygusu
Ya niçe bunca isyan tevbeye gel tevbeye (s.355, 105/2)

b.Pire el vermek

Pir, tarikat şeyhidir. Hakk’a ulaşmak için bir şeyhe intisap etmek gerekir. Şeyh, mürşid bütün zorlukları halleder. Bir şeyhe bağlanmayanın doğru yolu bulması

mümkün değildir, onlar ya mülhid ya dehrî ya cebriyeci ya da kaderiyeci olurlar. Şeyhi olmayan, şeytan gibidir. Ayrıca fenâ mertebelerinden birisi de fenâ fi'-şeyhtir, derviş şeyhin varlığında kendi varlığını yok etmelidir:

Şeyhsüz varırmazsın yolu zinhâr şeyhe iriş şeyhe
 Şeyhün himmetidür âli zinhâr şeyhe iriş şeyhe
 Bir şeyh idin yola rehber işbu yola şeyhile var
 Budur sana togrı haber zinhâr şeyhe iriş şeyhe
 Gör ol şeyhsüz gidenleri kimi mülhid kimi Dehrî
 Olma Cebrî yahud Kaderî zinhâr şeyhe iriş şeyhe
 Hak habibi iken Resul şeyhsüz Hakk'a varmadı yol
 Kim şeyhi yok şeytandır ol zinhâr şeyhe iriş şeyhe

Talibiysen Hak yolunun var elin al bir ulunun
 Tut pendin Eşrefoğlu'nun zinhâr şeyhe iriş şeyhe (s.366, 22/1-2-3-4-5)

Bu dünyada bir mürşide bağlanmalı ve ona tamamen teslim olduktan sonra halim nedir dememeli, çünkü o, müridi menzile ulaştıracak yegane kişidir.

Evvel mürşid elin tuta kalmaya dünya ahrete
 Hiç dimeye hâlüm nite bildüğün unutmak gerek (s.285, 56/2)

Mürşid elin tutdunısa dünyayı terk itdünise
 Hakk sözün işitdünise viren alandan fâriğ ol (s.296, 65/6)
 Gel imdi Hakk'a tâlibisen karındaş
 Var evvel iste bul bir yahşı yoldaş
 Anı mürşid idün berk tut elini
 Seni menzile ilte kurtara baş (s.429, Rubai 41)

c.Havf sahibi olmak

d.Recâ sahibi olmak

Havf, Allah'ın bizzat kendinden, gazabı ve azabıyla cehenneminden korkmak veyahut da gelecekte elde edilmesi umulan iyi bir hasletin elde edilemeyişi veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir durumdan ileri gelen korkudur (Güzel, 2008: 218). Recâ ise kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması (Uludağ, 1991: 391), bir başka deyişle Allah'ın rahmetinden ümitli olmasıdır. Eşrefoğlu amellerinin riyaya bulaşmasından dolayı Allah'tan çok korktuğunu söyler:

Her amelim oldı riya lâyıık işim yok Tanrı'ya
 Bu ben düşdügüm korhuya düşmemişdür hiçbir dahı (s.397, 140/5)

Ancak Eşrefoğlu, bir mertebeden sonra havf u recânın da bir önemi olmadığını söyler; çünkü varlığını Hakk'ın varlığında yok etmiştir. Âşık için küfür ve iman, cehennem korkusu ve cennet ümidi farksızdır:

Ben dost yolında nakdi hep oynayuben yitdürmişem
Çün gitti küllî varlığum havf u recâ neme gerek (s.283, 54/3)
Dünya ahret küfr ü iman nisbeti yok âşıkun
Korhu dûzahdan ümid-i hûr u cinân eylemez (s.265, 39/2)

e. Pirin hizmetinde olmak

Sufinin pirin huzurunda hizmeti, oldukça mühimdir. Fakr-nâme'de beyan edildiği üzere “Şeyh Zünnûn-ı Mısırî'den naklen: Mürîd kırk yıl hizmet kılmayınca, şeyhlik ve fakirlik ve dervişlik mevkii ona verilmez ve hırka giymesi layık görülmez.” denilmektedir ki sabır ve sebat ile Pire hizmet etmek irşad yolunda önemli bir görevdir (Güzel 2008: 219). Öncelikle tâlip (derviş) mürebbiye (pire) teslim olmalı, ne söylerse yerine getirmelidir (Kaplan 2007: 113). Eşrefoğlu'na göre de yücelmek ve kalbi temizlemek için pire hizmet etmek elzemdir:

Devlet dilersen devlet
İzzet dilersen izzet
Eşiğinde kıl hizmet
Sultan Abdulkâdirî (Eşrefoğlu Rûmî Divanı, (s.106, 35/3)
Var iriş mürşid katına hizmet it hazretine
Saykal urdur kalbüne pasıla şöyle kalmasun (s.332, 90/4)

f. Nasihat dinlemek

Kişi eğer tâlip ise Pirin nasihatini dinlemelidir. Nasihat tutanın gönlüne Hak nuru iner. Nasihat dinlemeyenin yeri cehennemden en aşağı tabakasıdır:

Talibiysen Hak yolunun var elin al bir ulunun
Tut pendin Eşrefoğlu'nun zinhâr şeyhe iriş şeyhe (s.366, 22/5)
Eşrefoğlu Rûmî'nün tut pendini talibisen
Hakk nûri ta gönlüne senün dahı ide nüzûl (s.297, 66/9)
Cehennem esfeli sana ola yurt
Ne deyvire o vakit işbu savul yort
Karıncadan zaif olasın anda
Zira bunda işitmedüdü öğüt (s.425, Rûbai 22)

g. Tecrid sahibi olmak

Tecrid sahibi olmak, sâlikin zahirini mal ve mülkten, bâtınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her şeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hâl sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden dahi geçirmemesidir (Uludağ, 1991: 474). Eşrefoğlu'na göre de derviş, Hakk'a ulaşmak için dünyevi ve uhrevi olan her şeyden kendini soyutlamalıdır.

Sen vücûdun safhasından yuy gider benlik adın
İki cihân devletinden ol ferâgat ta ebed (s.222, 4/4)
Be-küllü varını terk it gidersen ana sensüz git
Bu yolun pâs-bânı çok geçirmez sen ben olanı (s.373, 121/2)
Dost yolında terk-i tecrid olan ol âzâde er
Sanular sanup yürimez hayrı ya şerri nider (s.226, 7/4)

h. Tefrid sahibi olmak

Tecrid olduktan sonra tefrid gelir. Tefrid, Hak'la bir olma, her yerde ve her şeyde onu görmektir. Kişi benliğini ortadan kaldırıncı Hak onda durak edinir; Eşrefoğlu da kendi benliğini ortadan kaldırarak Hak'la bir olma isteğindedir:

Dost dost disem dosta irsem kanda baksam dostu görsem
Daim dosttan haber virsem gelüp dostı sorışana (s.368, 116/2)
Yüri halvet eyle seni sende zerre koma seni
Senden gidericek seni dost sende idinür turak (s.281, 53/10)
Eşrefoğlu Rûmî'yi aradan tarh ideyüm
Senün ile bakayum seni göreyüm canum (s.317, 78/11)

C. Marifet

Tarikatı tamamlayan kişi marifete ulaşır. Marifet bir manadır, manadan kastedilen maksuddur, maksud ise yüce Allah'ın cemalini görmektir (Kaplan, 2007: 170). Sufilerin ruhani hâlleri yaşayarak manevi ve ilahî hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgi ve irfana marifet denir. Marifet Hakk'ı tanımaktır. Fakr-nâme'ye göre marifette bulunan on makam şunlardır: Fenâ olmak, dervişliği kabul etmek, tahammül sahibi olmak, helal ve güzel istekte bulunmak, marifet sahibi olmak, Şeriat ve tarikat hükümlerine uymak, dünyayı terk etmek, ahireti seçmek, vücud makamını bilmek, hakikatin sırlarını bilmek (Güzel 2008: 221; Tatçı 1997-I:417). Eşrefoğlu'nun şiirlerinde bu makamlardan fenâ olmak, dervişliği kabul etmek, tahammül sahibi olmak, dünyayı terk etmek, ahireti seçmek, hakikatin sırlarını bilmek makamlarının yansımalarını görmekteyiz.

a. Fenâ olmak

Fenâ, yokluk ve hiçlik manasındadır. Fenâ; kulun kendi iradesi ile değil Allah'ın irade ve isteğine göre hareket etmesi, Allah'tan başka bir şey görmemesi, her şeyi Allah olarak görmesi ve Allah olarak bilmesidir (Uludağ, 1991:175). Fenâ, kendi sıfatlarından kurtulmak demektir. Derviş varlıklar âleminde gönlünü uyanık tutmalıdır. Gönlünde kendinin tedbir alanı ve ayakta tutanı olan Tanrı'dan başka bir şeyi var görmemeli ve bilmemelidir (Hacı Bektaş Veli, 2009: 11). Eşrefoğlu'nda da fenâ, dünyadan soyutlanma, kötülüklerden arınma ve Allah'ta yok olma şeklinde geçer. Bekâ yani Allah'ın varlığında sonsuza ulaşma için ilk önce fenâ olmalı yani kendi varlığından vazgeçmelidir:

Ol fenâdan bir fenâyâ bir fenâdan key fenâyâ
Key fenâdan sonra irişdüm anun bekâsına (s.360, 109/5)

Bu râzı ol bilür kim ışk anı mahv-ı fenâ kıldı
Fenâsuz ömre irişdi bulup dostun bekâsını (s.388, 132/11)

Var Eşrefoğlu Rûmî bil hakikat
Vücûdî fânî itmekdür adı ışk (s.279, 51/5)

Eğer hep varlığın virsen bu varlıktan seni yorsan
Ana yokluğıla varsan didârın göresin anun (s.288, 58/13)

Bekâ bulmak dilersen var fenâ ol
Bekâyâ yol fenâyâ varmak oldı (s.374, 122/8)

Budur yokluk ki sen senden geçesin
Fenâ suyını sâkiden içesin
Temâmet varlığından el yuyasın
Seni bunda koyup dosta kaçasın (s.423, Rûbai 11)

b. Dervişliği kabul etmek

Derviş kibir ve kini terk etmeli, şeyhine bağlı olmalı, Hak'tan ders almalı ve anlayışlı olmalıdır.

Ne olayın derviş olsam hoş yürüsem dervişâne
Terk eylesem kibr ü kini yüz sürisem irişâne (s.368, 116/1)

Dervişün kulağı sak Hakk'dan okur ol sebak
Deprenmedin dil dudak sözüm işiden gelsün (s.327, 86/6)

b. Tahammül sahibi olmak

Nasıl güle ulaşmak için dikenine katlanmak gerekirse Hakk'a ulaşmak için de cefâ çekilmeli, can baş verilmeli ve bütün zorluklara tahammül edilmelidir.

Cefâsuz kimse irmedi vefâya
Gül olmaz bellüdür hâr olmayınca (s.342, 97/13)

İşbu yolda günde bin kez ger seni öldüreler
Teslim ol yüzün çevürme vir iradet tâ ebed
Âşık bu yolda canı virmek gerek elbetde kim
Şöyledir bu ışık içinde örf ü âdet tâ ebed
Kim ki cân virmedi bunda sa'yi oldu hep hebâ
Gitmedi nefsinden anun hiç habâset tâ ebed (s.223, 4/15-16-17)

c. Dünyayı terk etmek

Bu dünya fânidir, Hakk'ın tecellisi için mâsivâyı yani dünyayı terk etmek, ölmeden önce ölüp dünyadan vazgeçmek gerekir. Hadis-i şerifte "Dünya cifedir, talibi köpeklerdir." denilmiştir. Eşrefoğlu sadece bu dünyayı değil ahireti de terk etmiştir, çünkü o cennet için değil Hakk'a kavuşmak ve O'nun rızasını kazanmak için uğraşmaktadır.

Cifedir dünya anun tâlibi itler dir Nebi
Cife kovan kişünün işi hasâret ta ebed (s.222, 4/10)

Veli şunlar kim diriyken ölüpdür
Olar irişdi bu râz-ı nihâna (s.345, 98/22)

Dilersen Hak kıla sende tecellî
Gönülde koma hergiz mâsivâyı (s.389, 133/8)

Cihânı hiçe satmaktır adı ışık
Döküp varlığı gitmekdür adı ışık (s.279, 51/1)

d. Ahireti seçmek

Eşrefoğlu dünya ile birlikte ahiretten de vazgeçmiştir. O, cennet için ibadet etmez. Ona göre ahireti seçmek yerine ölmeden önce ecelsiz ölmek gerekir.

İşkıla bilişeli illetle kılmadum amel
Cennet ü hûr u kusûr için ibadet itmezem (s.306, 72/5)

Öldiler ölmezdin öndin bâki dirlik buldılar
Lâ-mekândan kıldılar pervâzını dervişler (s.253, 28/8)

Eşrefoğlu, bazen de Kuran'ın hükmüne uyararak cennete gitmeyi tavsiye eder:

Var ol nefsün itin kör it kanaatıla elbir it
Yürün cennet eşün hûr it gel uy hükmüne Kur'an'un (s.288, 58/11)

e. Hakikat sırlarını bilmek

Hakikat sırlarını bilmek, tasavvufun bütün sırlarına vâkıf olup bütün makamlarına ulaşma ve bizzat yaşama manalarına gelmektedir. Her makamın kendine ait bir hususiyeti ve mahremiyeti vardır. Bu mahremiyete vâkıf olmak da ancak hakikat ile mümkündür. Hakikat sırlarını bilip amel etmek insan-ı kâmil vasfidir ve marifet makamının en ileri derecesidir (Güzel, 2008: 235-236). Eşrefoğlu da bu sırra vâkıf olduğunu söylerken Mansur gibi yabancılara bu sırrı açmamak gerektiğinden söz eder:

Deme bu remzi Eşrefoğlu Rûmî

Bu sırra mahrem olmasun bigâne (s.349, 100/13)

Yine Mansurlayın hayrân u mestüz

“Ene'l-Hak” sırrını bu halka açdı (s.379, 126/3)

Kılaguzıyam ol yolun dilin bilürem ol ilün

Cem eyledüm kâfilemi dosta pes sefer eyleyem (s.315, 77/8)

Hakikat bahrine taldum marifet gevherin buldum

Tarikatde satam alam şer' ile bâzâr eyleyem (s.316, 77/11)

D. Hakikat

Hakikat, Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koymasidir. Çünkü kul ile kulda ve kuldân faaliyetinde bulunan odur. Ondan başka hakikî fail yoktur (Uludağ 1991: 201). Ayrıca hakikat, her yerde ve her şeyde gerçeği ve ilahî kudreti görebilmek, esma-i hüsnânın tecellilerini müşahede ederek olayları Hak'tan bilerek tabîi karşılamaktır (İz 1990: 10). Ayrıca hakikat, birlik makamıdır, hiç ikilik olmaz, çünkü Hak birdir, iki olmaz. İsmiyle bin birdir, ancak müsemmada bir olur. Hakikat ehli de ismiyle bin bir olduğu hâlde müsemmada bir olmalı, hakikat makamının gerektirdiği vahdeti gerçekleştirmelidir (Kaplan 2007: 182). Fakr-nâme'de hakikatin on makamı şöyle sıralanır: Alçak gönüllü olmak, hoşgörü sahibi olmak, hayırsever olmak, kimseyi incitmemek, kendisini, lokmasını Hak yolunda harcamak, fakrı düstur edinmek, seyrüsülük sahibi olmak, herkesten sırrını saklamak, dört kapı kırk makamı bilip uygulamak (Güzel, 2008: 236-237; Tatçı 1997 I: 417). Dîvân'da bu makamlardan alçak gönüllü olmak, kimseyi incitmemek, seyrüsülük sahibi olmak, herkesten sırrını saklamak, fakrı düstur edinmek makamları zikredilmektedir.

a. Alçakgönüllü (hâk-râh) olmak

Alçakgönüllülük, insanın nefsinin Hakk'ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, halka karşı şefkatli olması, kibirli ve gururlu olmamasıdır (Uludağ, 1991:

487). Hakikat ehli toprak gibidir; küfrü imana, çirkini güzele çevirir, şüpheliden uzak durur. Çünkü o, toprak gibi sakindir, gönül tarlasına bırakılan ne olursa olsun küfrü gider yerine muhabbet gelir (Kaplan 2007: 178). Eşrefoğlu'na göre de derviş toprak gibi mütevazı, mahviyetkâr ve herkesin yolunun toprağı olmalıdır.

Toprak ol düş ayaklara toz ol tâ kalkasın göğe
Zerre gibi âvâre ol tâbânı iste bul bugün (s.330, 89/5)

Âşıkun işi tevâzû meskenet
Gözleri yaşı müdâm seylândurur (s.227, 8/8)

b. Kimseyi incitmek

Hilm sıfatı; insanların şiddete tahammül, bünyesindeki gazap ve heyecandan korunmasıdır ki bu da başkalarını incitmemektir. (Güzel, 2008: 242) Eşrefoğlu da bu fani dünya için hiç kimseyi incitmemek gerektiğini söyler:

Bu fenâya aldanmağıl ol bekânun kaydın yigil
İşbu geçer dünyayıçün girme halkun vebâline (s.351, 102/4)

c. Seyrüsüluk sahibi olmak

Seyrüsüluk Hakk'a ulaşmak için yapılan manevi yolculuktur. Derviş ya Allah'a ya da Allah'ta seyrederek (Uludağ, 1991: 427-248). Seyrin hedefi dost ili yani asıl vatandır. Bu hedefe ulaşmak için nefsin arzularına boyun eğmemek ve bedenden sıyrılmak gerekir. Peygamberimizin Mi'râc'ı da onun melekleri bile aciz bırakan seyrüsülukudur:

Sefer kılmak için ol dost iline
Yıkup işbu beden seddin giderem (s.313, 76/4)

Kılaguzıyam ol yolun dilin bilürem ol ilün
Cem eyledüm kâfilemi dostu pes sefer eyleyem (s.315, 77/8)

Anun seyr ü sülûkından melekler oldılar hayrân
Ki bin yıl varıbilmezler ol bir demde alur râhı (s.393, 136/3)

d. Herkesten sırrını saklamak

Âşık, aşk sırrını biganelere söylememelidir. Fakat elinde olmayarak vecd ile Mansur gibi bu sırrı faş edebilir.

Deme bu remzi Eşrefoğlu Rûmî
Bu sırma mahrem olmasun bigâne (s.349, 100/13)

Yine Mansurlayın hayrân u mestüz
"Ene'l-Hak" sırrını bu halka açdı (s.379, 126/3)

Sırrımı cân u gönül dilerdi ki taşra bırağa
İllâ mahrem olmağa râzuma deyyâr bulunmadı (s.383, 129/3)

Bu ışk esrârın Eşrefoğlı Rûmî
Ko söyleme ki bilmez benî insan (s.323, 83/17)

Âşıklarun maşûkıla cândan öte esrârını
Şol sır içinde sırrını ferîştehler bilmeyeler (s.230, 10/4)

e. Fakrı düstûr edinmek

Fakr, yoksulluk; salikin hiçbir şeye sahip olmadığına şuurunda olması ve her şeyin gerçek sahibinin, malikinin Allah olduğunu bilmesidir (Uludağ, 1991: 171). Fakr, dünyadan, topyekûn mâsivâdan hiçbir şeye gönülde yer vermeyerek malik olunan şeyleri Hakk'ın rızasına sunmak ve onun yolunda harcamaktır. Tasavvufta esas olan manevi fakirliktir. Manen fakir olan, beşeri sıfatlardan sıyrılıp kendini bir şeye malik görmeyen kimsedir (Eraydın, 2008: 182). Eşrefoğlı da peygamber gibi fakirlikle övünmek gerektiğini söyler:

Fakrıla fahreyle çün "El-fakru fahri" dir Resûl
Mala mülke mağrûr olma dime heyhât tâ ebed (s.222, 4/9)

Fakirlik makamında on makam, on nûr, on yol, on orun, altı âdâb, sekiz makam ve yedi mertebe vardır.

a. On Makam

Fakrnâme'ye göre fakrın on makamı şunlardır: kanaat, belaya tahammül etmek, Tanrı'nın kulluğuna tutkunluk, azab, hayret, riyâzet mücâhede, açlık, mahvolma gönlü yaralı olma ve hazret-i rabbü'l-izzetlik (Güzel, 2008: 134). Eşrefoğlı Divânı'nda bu makamlardan kanaat, belaya tahammül etmek, Tanrı'nın kulluğuna tutkunluk, hayret, riyâzet, açlık, mahvolma, gönlü yaralı olma yer almaktadır.

1. Kanâat

Nefsi, yaşamak için zaruri olan günlük ihtiyaçların dışındaki bütün nefsanî arzu ve hayvani isteklerden ölü bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak tutmak, yeme içme ve oturlan ev konusunda israfa gitmemek, özellikle yemeği asgari sınıra indirmek demektir (Güzel, 2008: 134). Eşrefoğlı da kendine bu yönde nasihat eder:

Kanâat zencîriyle nefsün itin
Ki bağla yırtmasun deyyârı gözle (s.350, 101/3)

Eşrefoğlı Rûmî bu pendi yüri sen sana vir
Var kana'at cübbesin giy uzlet eyle ihtiyâr (s.241, 19/11)

2. Belaya tahammül etmek

Kulun Hakk'a yakınlığı, ondan gelen eza ve cefalara samimi surette katlanması nispetinde olur (Güzel, 2008: 135). Derviş aşk yolunda bütün bela ve cefalara tahammül etmelidir.

Dost yolında âşık ger kılsalar yüz bin pâre
Dönmeye dost dost diyü çağıra her bir pâresi (s.386, 131/8)

Belâ yağmur gibi gökden yağarsa
Başını ana dutmaktur adı ışk (s.279, 51/3)

Işkun belâsını kim baş üzre çeker olsa
Ol devletlü başa dost her dem nazar kılur (s.252, 27/3)

3. Tanrı kulluğuna tutkunluk

Kulluk, yani ubûdiyet; ahde vefâ, hudûda riâyet etme, elde olana râzı olma, elde olmayana sabr etme; her hususta zorunlu olarak Hakk'a başvurma anlamlarını taşır (Uludağ 1991: 495). Eşrefoğlu'na göre de Hak'tan gayrısını bir kenara atmak gerekir; çünkü ezelde (bezm-i eleste) kulluk sözü verilmiştir Hakk'a.

İy Allah'um beni senden ayırma
Beni senün didârundan ayırma (s.364, 112/1)

Ezelden Hakkıla vâ'de idüp sen
Hakk'a tap gayrı ko ikrârı gözle (s.350, 101/7)

4. Hayret

Hayret, kalbe gelen tecellî neticesinde âşıkın düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir (Uludağ 1991: 214). Eşrefoğlu da Hak aşkıyla şaşkındır.

Gönül fikrindedür hayrân bu can âvâre ser-gerdân
Bu sevdâya düşeliden dü-âlem bana tar oldu (s.392, 135/4)

5. Riyâzet

Riyâzet, nefsin arzularını kırmak amacıyla bedeni zor işlere koşarak zihni ve düşünceyi mâsivâdan uzaklaştırıp Allah'ta yoğunlaştırmaktır (Uludağ, 1991: 400). Eşrefoğlu'na göre nefsi riyazetle zindana atarak terbiye etmek ve bu yolla kurtulmak gerekir, nefsin boynuna riyazet zinciri takarak onu imana getirmek için çalışmak gerekir.

Nefsi zindân eyle gel dâ'im riyâzethânede
Kim halâs olup gidesin sen dahı ol hânede

Tak riyâzet zencîrin boynına nefsün ışkıla
Tâ ki nefsün divlerin getüresin îmâna de
Bend idüp nefsi bırak açlık susuzluk çâhına
Zikr kılıcını ele al gir yola merdâne de
Enbiyâ vü evliyâ Hakk yola böyle girdiler
Nefslerin kahr eylediler kıydılar hem câna de (s.367, 115/1-2-3-4)

Meşgul ola riyâzete bil bağlaya ibadete
Müştâk olan ol hazrete ne uzanıp yatmak gerek (s.285, 56/5)

6. Açlık

Eşrefoğlu, divanındaki on sekiz beyitlik mesnevisinde çok yemenin zararlarını , az yemenin yararlarını dile getirir; aşağıdaki beyitler söz konusu mesneviden alınmıştır. Riyâzette olduğu gibi, nefsin arzularını kırmak için aç kalmak gerekir. Zira açlık peygamberlerin hasletidir, Hakk'ın inâyeti az yiyenlerin üstündedir. Çok yiyenler ibadet edemez, doğru yola gidemez, Hakk'ın cemâlini göremez.

Çok yiyenlerdür ibadet itmeyen
Çok yiyendür toğrı yola gitmeyen
Çok yiyendür bu işi başarmayan
Çok yiyendür Hakk cemâlin görmeyen (s.417, Mesnevi 7/1-2)

Çok yimeklik key ulu mihnet durur
Az yimeklik bil büyük devlet durur
Az yimekdür enbiyâlar hasleti
Az yiyenlerle Hakk'un inâyeti (s.417, Mesnevi 7/8-9)

7. Mahvolmak

Aşk uğruna helâk olmak, cefâ çekmek, kendini, benliğini mahvedip Hakk'ın gözüyle görebilmektir.

Kendü varlığıyla külli varlığum mahv eyledi
Dost göziyle bakdı ol dost yüzini gördi bu ışk (s.277, 49/5)
Eşrefoğlu Rûmî sen de ışk içinde mahvolıgör
Tâ ki sende senligünden zerre gubâr bulmayalar (s.230, 10/8)
Bu Eşrefoğlu Rûmî'yi ışk deryasinun mevcleri
Taştan taşa çala çala mahveyleyüp ezüp durur (s.244, 21/7)

8. Gönlü yaralı olmak

Âşık, aşk derdiyle gözü yaşlı, yüreği yaralı gezer. Gönlü yaralı olmak âşıklığın delilidir. Gönül yarasının ilacı, muhabbet şerbetidir. Eşrefoğlu bu derde derman aranmamasını, derdin artmasını ister.

Gözi yaşlu bağı başlu cigeri delük delük
Olmuşam âlem içinde ışkınun âvâresi (s.386, 131/4)

İy aceb bilsem nedür yâ Rab bu derdün çâresi
Gün gün artar hiç onulmaz yüregümün yâresi (s.386, 131/1)

Derd-i yârıla yüregün yara kıl
Derdi artur derde timâr eyleme (s.340, 96/5)

b. On Nûr

Fakrnâme'de on nur şöyle sıralanmaktadır: nûr-1 sıdk, nûr-1 sabr, nûr-1 şükür, nûr-1 fikr, nûr-1 zikir, nûr-1 namaz, nûr-1 oruç, nûr-1 îmân, nûr-1 sadaka, temiz ruhluluk nûru (Güzel 2008: 142). Eşrefoğlu'nun şiirlerinde bunlardan nûr-1 sıdk, nûr-1 sabr, nûr-1 fikr, nûr-1 zikir, nûr-1 îmân karşımıza çıkmaktadır.

1. Nûr-1 sıdk

Sıdk doğruluk, yalan söylememe, riyakâr olmamaktır. Hak yoluna sıdk ile girilir.

Evlîyâ yolına sıdkıla gelen gerçek mürîd
Mâl u mülki cân u başı nâmus u ârı nider (s.226, 7/10)

Sıdk u ihlasıla ol dost yolına koşaydılar
Düzdiler dost dost diyü âvâz-1 neyi dervîşler (s.253, 28/5)

2. Nûr-1 Sabr

Sabr dayanıklılık, başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamaktır. Felâketler karşısında olduğu gibi haramlardan uzak kalma konusunda da sabırlı olmak gerekir (Uludağ 1991: 408). Bu konuda örnek, belâlar karşısında inlemeyen Hz. Eyyub (AS)'dur. Âşık olan, sabr ile belâ zehrini şeker eder.

Eyyub gibi sabr eyle belâdan inleme zinhâr
İşk eri belâ zehrini sabrıla şeker kılur (s.252, 27/7)

Divândaki on beş beyitlik bir mesnevîde sabrın faziletleri anlatılır; sabredenleri Allah sever, sabredenler muradına erer, sabredenler evliya olur, onlara cehennem cennet olur, kim kulluk zahmetine sabrederse yeri cennet olur, kim varını verip yokluğa sabrederse Allah'ın didarını görür, sabr ile Hakk'ın sırları bilinir:

Sabr iden kullarını Allah sever
Sabr idenleri Çalab kendü öger (s.415, Mesnevi 6/2)

Sabr idenlerdür murâdına iren
Sabr idenlerdür Bihîşte ön giren (s.415, Mesnevi 6/3)

Sabr idenler evliyâ oldı kamu
Uçmak oldı sabr idenlere Tamu (s.415, Mesnevi 6/5)

Kim ki tâ'at zahmetine sabr ide
Sorusuz tostoğrı uçmaka gide (s.415, Mesnevi 6/7)

Kim ki yoğa sabr ide varın vire
Şeksüz ol Hakk'un didârını göre (s.416, Mesnevi 6/10)

Sabrıla ma'lûm olur esrâr-ı Hakk
Sabrıla bilindi her müşkil sebak (s.416, Mesnevi 6/11)

3. Nûr-ı Fikr

Fikr; düşünmek, derin düşüncelere dalmaktır. Allah'ın âyetleri ve nimetleri üzerinde düşünmek muhabbeti artırır. Allah'ın zâtında değil kudret ve nimetleri üzerinde düşünölmelidir (Uludağ, 1991: 180-181). Hakk'ı tanıyanlar onun dışındaki her şeyi terk eder, onların bütün sözleri ve düşünceleri Hak üzerinedir.

Âşinâ-yı dost olanlar mâsivâyı terk ider
Fikri zikri dostdur ancak özge güftârı nider (s.226, 7/7)

4. Nûr-ı Zikr

Zikr, Allah'ı hatırlamak, yâd etmek ve unutmamaktır (Uludağ 1991: 539). Zikr cana safâ, kalbe hayat verir, gönölden melâli uzaklaştırır. Şeyhin verdiği mâhiyet ve mikdârın dışındaki zikir haramdır.

Düni gün turma zikr it ol Huda'yı
K'anun zikri virür câna safâyı (s.389, 133/1)

Hayatıdur kulûbun zikr-i mahbûb
Hayâl-i dost gönöller münisidür (s.229, 9/2)

Gelin zikredelim ol Zülcelâl'i
Ki gönölden süren oldur melâli
Velî zikrin harâmından sakın kim
Safâ vere anın sana helâli
Eşrefoğlu Rûmî Divânı s.255, Kıta 2

5. Nûr-ı İman

İman, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktır. İman, küfrün karşıtıdır. İman, Hakk'ı sevmektir. İmanla şüphe bir arada durmaz, bu yüzden şüphelerden arınarak imân etmek gerekir. Taklidi imândan kurtularak tahkiki imâna ulaşmak için çaba göstermek lazımdır:

Gümânıla imân bir yirde turmaz
Gümânı ko imâne gel imâne (s.345, 98/25)

Seni sevmek benim dinüm imânım
İlâhi din ü imândan ayırma (s.364, 112/2)

Bundan dahı diyem haber âlem ana âyinedâr
Taklidi ko gel bu tahkik imânı iste bul bugün (s.331, 89/11)

c. On Yol

Fakrnâme'de on yol şöyle sıralanmaktadır: tevbe etmek, günahlardan vazgeçmek, yapılan kötü işlerden pişmanlık duymak, hayret, hakirlik ve inleme, Hak teâlâdan yardım dilemek, kötü yollardan dönmek, Hudâ'yı zikretmek, tefekkür, fenâ olmak (Güzel 2008: 149). Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirlerini incelediğimizde bunlardan tevbe etmek, günahlardan vazgeçmek, yapılan kötü işlerden pişmanlık duymak, hayret, hakirlik ve inleme, kötü yollardan dönmek yollarının konu edildiğini görüyoruz.

1. Tevbe

İşlenen günahları terk etmek ve bir daha yapmamaya azmetmektir.

Hep fesâd işlerüme estağfirullah tevbe
Yaman teşvîşlerüme estağfirullah tevbe (s.356, 106/1)

2. Günahlardan vazgeçmek

Tevbenin üç şartı vardır: Geçmiş günahlardan pişmanlık duymak, hâl-i hazırda kileri terk etmek, gelecekte bir daha yapmamaya azmetmek (Eraydın 2008:157).

Bildüm suçumu bildüm döndüm Çalab'ım döndüm
Geldüm kapuna geldüm estağfirullah tevbe (s.356, 106/4)

3. Kötü işlerden pişmanlık duymak

Tevbe etmek için önceki günahlardan pişmanlık duymak gerekir.

Nefs bendine tutıldum şeytâna esîr oldum
Her hatâ ki ben kıldum estağfirullah tevbe (s.356, 106/8)

Bencileyin yüzi kara gelmemişdür hiç bir dahı
Ben itdügüm yazukları itmemişdür hiçbir dahı (s.397, 140/1)

4. Hakirlik ve inleme

Kendini hor ve aşağı görmek ve aşk derdiyle inlemektir.
Yir mi kodum istemedük âdem mi kodum sormaduk
Aç u susuz halvetlerde zâri kıluridum yavlak (s.281, 53/3)

Tasarrufdan elüm çekem varam bir kûşede çökem
Düni gün gözyaşı dökem işüm âhıla zâr idem (s.310, 74/3)

Terk eyle bu kâl ü kîli hiç kimseye bakma egri
Zâif ol karınca gibi ol hânı iste bul bugün (s.330, 89/3)

5. Kötü yollardan dönmek

Bir anlamda tevbedir veya tevbenin şartlarından birisidir.
Gafletden uyandunısa kendüzüne geldünise
Fesâd işden döndünise tertîb düzenden fâriğ ol (s.296, 65/4)

6. Hudâ'yı zikr etmek

Gece gündüz Allah'ı hatırlamakcana safa verir, ondan başka ilah olmadığını sürekli tekrarlamak gerekir:

Düni gün turma zikr it ol Hudâ'yı
Ki anun zikri virür câna safâyı (s.389, 133/1)

Var Eşrefoğlu Rûmî terk itme bu kelâmı
Digil ale'd-devâmı La ilahe illallah (s.357, 107/6)

d. On Orun (Yer, mevki)

Fakrnâme'de on orun hikmet, adâlet, akıl, hilm, hayat, izzet, ihsan, settârlık, emânet, teslimiyet olarak tespit edilmiştir (Güzel 2008: 162). Eşrefoğlu Dîvânı'nda ise bunlardan akıl ve ihsan kavramları geçmektedir.

1. Akıl

Aşk yoluna akıl ile girilmez, aşk akli mahveder. Hak yolunda akli bir kenara bırakmak gerekir. Fakat Hak, nefsi düşmân, akli dost kılmıştır.

Aklıla ışka girilmez ışk akli mahv ider
Akl ışkun ol sebebden gelimez yuvasına (s.360, 109/7)

Virüp bu aklımı cânı ışkı aldum
Görün assı irer mi bu ziyâna (s.348, 100/4)

Ol Hudâ nefsüni düşmen kıldı sana akli dost
Düşmenüni dost idündün iy hayf kim bilmedün (s.292, 61/5)

2. İhsan

İyilik etme, bağışlama anlamında bir kavramdır. Eşrefoğlu'na göre âşık daima ihsanda bulunur.

Âşıkun mihr ü vefâ sıdk u safâ
İşi dâ'im lutfila ihsan durur (s.227, 8/6)

e. Fakrın Altı Âdâbı

Fakr makâmının altı âdâbı Fakrnâme'de şöyle sıralanır: iyi ve kötü söze sükût etmek, Pir huzûrunda susmak ve Pir izni olmadan konuşmamak, kimseyle dargın olmamak, havas ve âvam herkesin hizmetini görmek, nefsini öldürmek, geçici isteklerini terk etmek (Güzel 2008: 110). Eşrefoğlu Divânı'nda bu altı âdâbın üçü; iyi ve kötü söze sükût etmek, nefsini öldürmek, geçici isteklerini terk etmek tespit edilmiştir.

1. İyi ve kötü söze sükût etmek

Derviş kendisine, iyi de olsa kötü de olsa söylenen sözlere sükût etmelidir, hatta hayır dua ederek karşılamalıdır:

Sana yavuz sananlara sen hayır duâlar eyle
Kim kime ne sanurisa âhir geliser yolna (s.351, 102/12)

Sözin işitme degme hasisün
Refik idinme her bir bi-nevâyı (s.389, 133/4)

2. Nefsi öldürmek

Hakk'a ulaşmak için nefsi öldürmek gerekir. Evliyâ ve enbiyâ Hak yoluna böyle girmişlerdir. Nefis düşmandır, nefsin arzularına boyun eğilmemeli onunla savaşılmalıdır; nefse acınmamalı, çünkü Hak nefsini yok ederek beri gel demiştir:

Enbiyâ vü evliyâ Hakk yola böyle girdiler
Nefslerin kahr eylediler kıydılar hem câna de (s.367, 115/4)

Bu nefsün leşkerin kırmağa dâ'im
Bahâdır oluben meydâna geldüm (s.308, 73/7)

Dost öninde nefsile düni gün cenk iderem
Nefsümile dost olup dosta adâvet itmezem

Dost bana nefsüni kahr eyle berü gel didi çün
Nefsümi kahr iderem hergiz inâyet itmezem (s.306, 72/8-9)

3. Geçici istekleri terk etmek

Geçici istekler Hakk'a ulaşmaya engeldir. Asıl heves dosta ulaşmak olmalıdır:
Çünkü câna kıydılar külli hevesden geçdiler
Lâ-mekândan da ilerü gitdiler seyrâna da (s.367, 115/5)

Ben dost hevâsına düşdüm özge hevâ neme gerek
Başumda dost sevdâsı var dahı sevdâ neme gerek (s.283, 54/1)

Var götür külli hevesden gönlünü iy yol eri
Varlığın yokluğa deşşür ölümünden öndin öl (s.297, 66/5)

f. Fakrın Sekiz Makamı

Fakrın sekiz makâmı şunlardır: tevbe, ibadet, muhabbet, sabr, şükr, rızâ, zühd ve âriflik (Güzel 2008: 115). Bunlardan tevbe ve sabır daha önce örnekleriyle zikredilmişti; öteki altı makâm ise Divân'da aşağıdaki örneklerde olduğu gibi geçmektedir.

1. İbâdet

İbâdet, Hakk'a karşı olan kulluk görevidir. Kul, O'na ulaşmak için ibadet etmelidir; ibadet cennet için deşil Hakk'ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır.

Meşğül ola riyâzete bil bağlaya ibadete
Müştâk olan ol hazrete ne uzanıp yatmak gerek (s.285, 56/5)

İşkıla bilişeli illetle kulmadum amel
Cennet ü hür kusûr için ibadet itmezem (s.306, 72/5)

2. Muhabbet

Muhabbet Allah sevgisidir. Allah sevgisi hayat kaynağıdır, kalbi diri tutar; dünya sevgisi ise zehirdir kalbi öldürür. Hakk'ı sevmeyen dinsizdir, Hakk'ı seven dünyaya meyletmez. Âşıkın bütün işi Hakk'ı sevmektir.

Hubb-ı dünyâyı refik idinme eyle key hazer
Kim ağudur öldürür kalbi iricek bî-gümân
Hubb-ı Hakk'ı yoldaş it kim diri duta kalbün
Hubb-ı Hakk âb-ı hayatdur kalbi mevte vire cân (s.329, 88/2-3)

Senün ışkun bana mezheb ü dindir
Seni her kimse kim sevmez bî-dindir (s.224, 5/1)

Dostdur hemân endişemüz dostı sevmekdür pişemüz
Ol dostı sevmekden özge yok durur hiç endişemüz (s.268, 42/3)

3. Şükür

Şükür, nimeti vereni düşünüp nimeti itiraf ve ikrâr ederek Hakk'ın bu lütfundan dolayı O'na teşekkür etmektir (Eraydın 2008: 168). Hak'tan gelen mihnetlere ve nimetlere daima şükretmek gerekir.

Her ne kim dostdan gelür sâbir ü şâkir turmuşam
Âşıkam derdüm yiter özge firâset itmezem (s.306, 72/3)

4. Rızâ

Rızâ, memnuniyet ve hoşnutluktur. Rızâ sabır ve tevekkülün tamamlayan rûhî bir yükseliştir. Allah'ın kazâsına teslim olup itirazı terk eden kimse rızâ makamına yükseldiği zaman mâsivâ ile ilgili her şeyin kaybindan veya kazanılmasından dolayı elem ve sevinci terk eder. O, yaşadığı sürece sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır (Eraydın 2008: 180). Eşrefoğlu da Hak'tan gelen her şeye rıza gösterir yani kazaya rıza verir:

Râziyam derdine yârun ben şikâyet itmezem
Kendü halüm söylerem gayrı hikâyet itmezem (s.306, 72/1)

Üzildi külli sebebden nesebden
Rızâ virdi kazâyâ her taraftan
Bu böyledür şu şöyle olsa dimez
Eger lutf u ger kahr gelse Hakktdan (s.427, Rubai 31)

5. Zühd

Dünyadan yüz çevirmek, nefsi mâsivâyâ olan meyil ve sevgiden alıkoymaktır (Eraydın 2008: 173). Ancak Eşrefoğlu Hak için zühdü bile terk ettiği söylüyor.

İlm ü akl u zühd ü takvâ çün hicâb oldı bana
Küllî sevdâdan geçüp düşdüm anun sevdâsına (s.360, 109/3)

Bana ne ilm ü ne fetva bana ne zühd ü ne takvâ
Beni şûride vü şeydâ kılup içürdi câmını (s.387, 132/7)

6. Âriflik

Ârif, Allahu Teala'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimsedir. Ârif; boş konuşmaz, daima Hakk'ı zikreder.

Ârif anı bunda görür irteki va'deyi nider
Gel ârif ol gör sen dahı vir cânı iste bul bugün s.331, 89/14

Ârif ol kim bilesin esrârını
Bu gözünle göresin envârını s.391, 134/1

Ârifî gör değme sözi söylemez
Değme bin söze cevâbı bir dimez
Ger yüriye ger yata ger uyuya
Bir nefes hâşâ ki bî-hûde vire
Uykusundan uyanur Allah dir
Her nefes kim vire yâ Rabbehu dir s.403, Mesnevi 1/1-2-3

g. Fakrın Yedi Mertebesi

Hoca Ahmed Yesevi Fakrnâme'sinde fakrın yedi mertebesini şöyle zikretmektedir: civânmerdlik, sipâhîlik, gariplik, hırka, sabr, kanâat, tevekkül (Güzel 2008: 126). Bu makamlardan sabr ve kanâat yukarıda örnekleriyle açıklanmıştı; bunların dışında Eşrefoğlu Divânı'nda civânmerdlik, sipâhîlik, gariplik makamlarını tespit ettik.

1. Civânmerdlik

Eli açık ve cömert olmaktır. Dervişlik cömertlik ve eli açıklık yoludur, öyleyse derviş elinde avucunda nesi varsa vermelidir:

Sûk u bâzârı muvakkat itdügin çü bildün
Yüri tağulmadın erbâb-ı ticaret ide gör
Zâd-ı râh elünde nen varsa vir olma hasıs
Bu sehâvet yoludur turma sehâvet ide gör s.434, Rubai 66

2. Sipâhîlik

Hak yolunda nefis ile savaşmaktır. Eşrefoğlu da Hakk'ın huzurunda gece gündüz nefsiyle savaşır, nefsiyle dost olup Hakk'a düşmanlık etmez:

Bu nefsün leşkerin kırmağa dâ'im
Bahâdır oluben meydâna geldüm (s.308, 73/7)
Dost öninde nefsile düni günü cenk iderem
Nefsümile dost olup dosta adâvet itmezem (s.306, 72/8)

3. Gariplik

Gariplik, asıl vatandan yani Hakk'ın yanından ayrı düşmüş olmaktır. Âşık bu dünya sahrasında yolunu Hakk'a iletmeye çalışır.

Benüm işbu garîb cânum aceb düşdi bu sahrâya
Yolın dosta iletmege tolaşdı işbu sevdâya (s.358, 108/1)

Sonuç

Giriş bölümünde çeşitli örneklerle dile getirdiğimiz Ahmed Yesevi – Hacı Bektaş-ı Velî – Yunus Emre çizgisinin bir devamı olarak Eşrefoğlu Rûmî Divânı'ndan seçtiğimiz örnekleri incelediğimizde Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'sinde ortaya koyduğu "Dört Kapı Kırk Makam" öğretisinin Eşrefoğlu Rûmî'de de devam ettiğini açıkça görmekteyiz. Anadolu'da oldukça geniş bir yayılma alanı bulan, Hacı Bektaş Velî'nin kurduğu Bektaşilik tarikatında da dört kapı kırk makam önemli bir yer tutmaktadır. Bütün Bektaşî âyin ve erkânı "dört kapı – kırk makam" şeklinde ifade edilen tasavvuf anlayışına dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün âyin ve erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder (Ocak 1992:375). Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu'da gelişen tasavvuf geleneğinde başta Bektaşilik olmak üzere, Hoca Ahmed Yesevi'nin didaktizminin yerini coşkun bir lirizm almakla beraber mahiyet itibarıyla Yesevi'nin tasavvuf anlayışı hâkimdir.

Sonnotlar

¹Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin dört kapı kırk makam tertibinin ayrıntılı bir mukayesesi için bkz. *Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, Prof.Dr. Abdurrahman Güzel, Öncü Kitap, 2. Baskı, Ankara 2008.

²Bu çalışmada Mustafa Güneş tarafından hazırlanan İznikli Eşrefoğlu Rumi'nin Hayatı Eserleri ve Divanı adlı çalışma esas alınmıştır. Örnek metinlerin altındaki sayfa, şiir ve beyit/dörtlük numaraları bu yayına göredir.

Kaynakça

- ÇELEBİ, Asaf Halet (2002): Eşrefoğlu Divânı, Ankara, Hece Yayınları.
- ERAYDIN, Selçuk (2008): Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- EŞREFOĞLU RUMÎ : Eşrefoğlu Rûmî Divânı, Tercüman 1001 Temel Eser.
- GÜNEŞ, Mustafa (2006): İznikli Eşrefoğlu Rumi'nin Hayatı Eserleri ve Divanı, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı.
- GÜZEL, Abdurrahman (2008): Ahmed Yesevi'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme, Ankara, Öncü Kitap.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (2007): Makâlât, Hzl. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2009): Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye, Hzl.Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları.

- İZ, Mahir (1990): Tasavvuf, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- KAPLAN, Doğan (2007): Erkânnâme 1, Alevi-Bektâşi Klasikleri Dizisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAŞANI, Abdurrezzak (2004): Tasavvuf Sözlüğü, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1991): Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992): “Bektaşilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TATCI, Mustafa (1997-I): Yunus Emre Divanı I İnceleme, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- (1997-II): Yunus Emre Divanı II Tenkitli Metin, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (1998): Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı, Yesevilik Bilgisi, der. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Ankara, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991): Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Marifet Yayınları.